

ДО ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Мирослава МАЗУРОК,

завідувач кабінету інформаційних комунікацій та видавничої діяльності, старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти Рівненського ОІППО

**ВИШИВАНИЙ КОД
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ
РОДИНИ КОСАЧІВ**

*Доки існуватиме українська пісня
і вишивка – Україна не загине ...*

Ольга Косач-Кривинюк

Нині українська вишиванка зітерла всі можливі кордони: стала сучасним, трендовим та модним атрибутом образів сучасної жінки, об'єднала українців по всьому світу, ба більше – стала елементом гардеробу світових знаменитостей на найвідоміших модних подіумах. У традиції носити національний одяг, без сумніву, є щось сакральне і магічне! Однак були часи, коли одягати вишиванку – було справжнім викликом, проявом національної позиції, розцінювалось як своєрідна посвята в українство, демонстрація свого національного вибору. У такі часи жила і творила родина Косачів, під впливом якої вишиванка набула нового прочитання, перейшла в міський культурний простір, адаптувалась та вийшла на новий етап свого розвитку.

У другій половині XIX століття використання селянського вбрання в місті стало справжнім виразником української самоідентифікації. Офіційна влада оцінювала народний одяг як «неблагонадійний», «бунтарський», «мужицький», як його тоді називали. Однак родина Косачів всіляко намагалася дотримуватись українських традицій та носити традиційне вбрання. Із раннього дитинства діти Косачів перебували в оточенні селян, а на знімках вони зазвичай у вишиваних сорочечках, так званих «льолях».

Інтелігенція того періоду вдягала традиційний одяг, щоб, з одного боку, подолати дистанцію, котра існувала між городянами та селянами, а з іншого – підкреслити спільне етнічне походження. Українська національна ідея перебувала під сильним впливом соціалістичних ідей, що провокувало прагнення еліти подолати зовнішні ознаки станової нерівності. Так, якщо селянки на ярмарках і в місті ходили у вишиванках вулицями – це вважалося звичним явищем, а от коли інтелігенція вдягала такий одяг – це було, навіть, небезпечно, справжнім виразником української самоідентифікації [2].

Важливу роль у формуванні національної позиції Косачів відіграла Олена Пчілка, талановита письменниця, громадська діячка та матір шести відомих українців. Вона вчила дітей розумітися не лише на вишивці, а й на фольклорі й етнографії, формувала змалку їхні естетичні смаки.

Олена Пчілка любила поєднання українського вбрання із компонентами європейського одягу. Українська частина її убрання представлена найбільш знаковими та давніми речами – головним убором, вишитою сорочкою, намистом, керсеткою, конструкція і оздоба якої має порівняно недавнє оформлення. Поясна частина являє собою модну на той час спідницю – кринолін. Водночас пишна зачіска з укладеним в локони волоссям, модні світські прикраси, спосіб фіксації віночка, зав'язування хустки й намітки, а також аристократична постава видають високий аристократичний статус.

Відома українка активно відстоювала традиційну вишивку, адже побачила загрозу зникнення притаманного для всієї частини України

геометризованого чи стилізованого

рослинного орнаменту. Однак у молоді роки піддалася спокусі «новомодних» тенденцій: вишила і пошила для себе сорочку з червоними «брокарівськими» трояндами.

Олена Пчілка першою порушила питання фахового дослідження української вишивки та орнаменту в своїй відомій праці «Український народний орнамент: вишивки, тканини, писанки» (1876 р.). Вона, фактично, є першою збирачкою і знавчиною українського орнаменту: впорядкувала й видала книжку про українські розписи з кольоровими замальовками писанок і вишивок. Поетеса збирала в селах орнаменти і класифікувала їх. Брат Михайло Драгоманов активно підтримував сестру в цьому захопленні. Зрештою, такий етнографічний чин перетворився на одну з найкращих і найповніших збірок узорів.

Альбом Олени Пчілки – це намір розширення знань про український народ. Він вважається першою систематизованою працею з дослідження українського народного мистецтва. *«Весь вміщений тут матеріал зібраний мною на Волині. Ця обставина додасть йому, очевидно, характеру винятковості»*, – зазначила дослідниця у передмові. Складався він із 31 листа, на яких було подано зразки українських вишивок, виконані майстринями вручну. Тут були представлені взірці нагрудних та нарукавних орнаментів вишитих сорочок, зразки узорів на рушниках, нашійних стрічкових герданів та писанок із коментарями упорядниці.

Олена Пчілка всіляко обстоювала твердження про оригінальність та незапозиченість українських орнаментів, доводила, що українська вишивка багатша і різноманітніша за «великоруську» і не опольщена. Вона стверджувала, що *«...великоруська орнаментика, маючи кілька точок дотику з українською, настільки відхилилася вбік, що (відрізняючись до того ж розфарбуванням), утворила між собою й українською орнаментикою саме цілу прірву ...»*.

Завдяки праці Олени Пчілки про українські народні орнаменти дізналися у всьому світі, а виданий альбом вважається першою систематизованою працею з дослідження українського народного мистецтва. *«Бажано, щоб наші вишиванки зоставалися при своїй давній, властивій їм красі»*, – писала Олена Пчілка у передмові до чергового видання. Альбом мав неабиякий попит, що підтверджують наступні перевидання праці з доповненнями та скороченнями.

Дослідниця порівнює українські орнаменти з сусідніми культурами та доводить, що українська культура самобутня. Рецензії на її розвідки виходили в австрійській, французькій пресі, а альбоми використовували для викладання орнаментики в Паризькій академії мистецтв. Тож нинішньою популярністю вишиванок, знанням про розмаїття орнаментів і фасонів ми значною мірою завдячуємо саме їй.

Крім того, Олена Пчілка з дружиною Михайла Драгоманова ввели на той час моду на чокери – прикраси на шию. На фото Олена Пчілка досить часто в народному строї та обов'язково з нашійними прикрасами.

Жінки з інтелігентних родин тих часів досить часто із темними сукнями вдягали білі комірці. У родині Олени Пчілки їх часто вишивали народними орнаментами. І це теж було своєрідним маніфестом, виявом власної національної позиції.

Любов до вишивки Олена Пчілка зуміла передати й своїм дітям, які власноруч виготовляли вишиті речі та дарували їх близьким та знайомим. Серед «святих книг», з якими змалечку ознайомлювалися діти в родині, були і альбоми Олени Пчілки з українського орнаменту. Як згадувала одна з сестер Лесі Українки, *«ті мамині узори мали великий вплив, діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їх мати серйозно й наполегливо працює над узорами, – збирає їх, вимальовує, щось пише на них, радиться про них з «ученим» дядьком, нарешті – велика подія – друкує їх»*.

Дюдмила Старицька-Черняхівська, порівнюючи себе та інших однолітків з Михасем і Лесею, які навчалися в гімназії, згадує: *«... вони були далеко серйозніші і освіченіші за нас. Одрізнялися від нас і мовою, і одежею. Балакали і ми по-українськи, але се вже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас у гімназії, Леся і Михайло, балакали добірною*

мовою, бо вони і вчилися на ній, що ж до одяжі, то тут вони відрізнялися від нас; скільки пам'ятаю Лесю та Михайла – все пам'ятаю їх у доброму українському вбранні – Михайла в сірій чумарочці, Лесю в спенсері, у вишиваній сорочці, білява голівка гладенько перев'язана стьожкою...»

Загалом збереглося чимало фото Лесі Українки та її сестер і братів у національному одязі:

Щодо самої Лесі Українки, то в шість років вона вже навчилася шити й вишивати, могла годинами займатися рукоділлям. У ті часи кожна панна повинна була вміти вишивати. Байдуже, що, але ця навичка була також обов'язковою, як і знання іноземних мов та гра на музичних інструментах. На момент сватання – а це 15–17 років – дівчата мали по кілька скринь вишитого одягу, рушників. Тому не дивно, що в такому юному віці Леся Українка була вже настільки вправна майстриня – рукоділля було в неї «на кінчиках пальців». Недарма в Колодяжному в музеї Лесі Українки поряд із фортепіано лежить голка, якою вишивала поетеса. Певною мірою це досить символічно, адже вишивання було великим Лесиним захопленням.

Бабуня (Єлизавета Іванівна Драгоманова) подарувала Лесі гольника та нитничок, тітка Сля (Олена Косач, в заміжжі – Тесленко-Приходько) навчила вишивати, і це стало одним з найулюбленіших занять маленької дівчинки.

У зовсім дитячому віці вона навіть задумала вишити батьковій сорочку. Вишивала й мережила рушники для братів, сестер, родичів, знайомих, а незадовго до смерті писала матері, що коли вже нічого не в силах робити, то лежачи вишиває. Як згадує Ольга Косач Кривинюк, *«рука в Лесі довго гоїлася і кілька місяців усе була обв'язана. Пам'ятаю, що Леся тоді все ж багато вишивала й шила, припилюючи роботу до тої обв'язки. Навіть уже на Різдво 1883 року вона вишила значну частину вишиванок до тих сорочок, що мама подарувала різдвяним гостям Трегубову і Науменкові»*.

Відомий факт, що у віці шести років Лариса Косач передала сім'ї свого дядька Михайла Драгоманова, котра мешкала тоді у Болгарії, подарунок. Це була сорочка, яку вона вишила власними руками. Людмила Драгоманова, її тітка, вкрай подивована гарною роботою маленької дівчинки, запитувала: *«Як можна так вишивати?»*. Виявляється, можна...

Лесю Українку все життя цікавило мистецтво її народу, зокрема того краю, де вона народилася і виросла. Вона завжди вважала себе волинянкою і була переконана, що нічого кращого за Волинь не існує.

На одні із татових іменин Леся вишила аналог своєрідного сучасного брелка, на який вішали кишенькового годинника. Тоді годинники ще не носили на руці, а просто у кишені. Це був дійсно художній витвір і тато носив його до кінця життя.

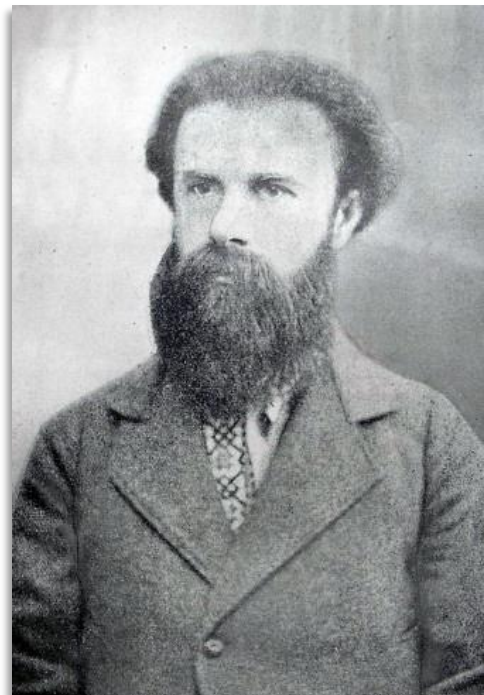
На фото у Лесі Українки спостерігаємо ще один аксесуар – вишита сумочка. Зважаючи на вправність поетеси у вишиванні, можна припустити, що, можливо, вона вишила її сама.

У серпні 1911 року Леся Українка надсилала сестрі Ользі світлини кутаїської квартири того періоду. До світлини був доданий коментар: *«Посилаю тобі фотографію (домашню). Не думай, що се наша ся*

«обстановка», – ми живемо в чужій хаті, а нашого там тільки два складаних крісла з моїм вишиванням». Уже із самого листування можна зрозуміти, як багато поетеса вишивала.

У декоруванні одягу вишивкою тон задавала мама Лесі Українки Олена Пчілка. Як писала у своїх спогадах Ольга Косач-Кривенюк, *«мама могла з легкістю викроїти будь-яку сукню за модним французьким журналом, а тоді – оздобити національними елементами»*.

Також духовним наставником Леся Українка вважала свого дядька – історика Михайла Драгоманова. Свого часу, як вона зазначала, навіть «жила» в його бібліотеці. До речі, вперше на фото під європейський костюм вишиванка зафіксована саме в Михайла Драгоманова. Ця світлина була знята в Женеві (1870-ті роки), де Драгоманов був на той час політемігрантом. А тепер ми звикли, що це типовий урочистий одяг наших чоловіків.

Багато вишивали і добре шили також і Ольга та Ізидора Косачі. Сестри майстерно відтворювали навіть найскладніші орнаменти. Їх навчила вишивати тітка – Олена Антонівна Косач.

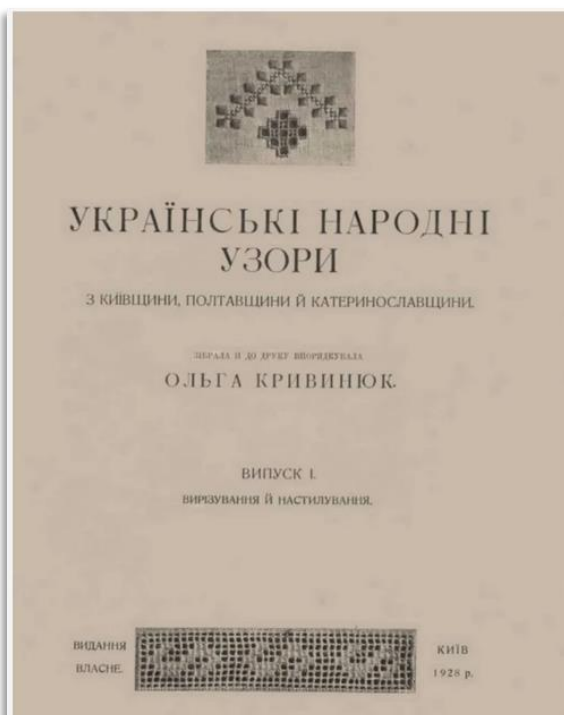
До наших днів збереглася фотографія Ольги Косач у віці до одного року, яку тримає на руках няня Мотря Дяченко. Вони вбрані у традиційний український одяг, на маленькій дворянці – вишита сорочка, підперезана крайкою.

Ранній досвід знайомства з українськими маркерами через яскраві образи вишитого одягу мав неабиякий вплив на Ольгу. Заняття вишиванням пізніше підтримувало її у нелегкі моменти життя. Так, у 1903 році після свого арешту за громадську діяльність, Ольга писала до батька: *«Мене запевнили, що дуже швидко відпустять, як тільки з'ясується, що мій арешт – одне непорозуміння. Мені навіть не хотілося писати тобі про це, щоб не турбувати такими дрібничками, але я подумала, що ти будеш це більше*

турбувати

сь, не отримуючи від мене листів і думаючи, що я хвора. Я здорова, почуваю себе добре. Читаю медичні книжки до екзаменів і шию для різноманітності».

Зі спогадів, Ольга ніколи не сиділа без діла, якщо була вільна хвилинка – завжди вишивала. У листуванні Лесі та Ольги є згадки про вишиття та візерунки. Збереглася навіть світлина, на якій Ольга Косач-Кривинюк, в оточенні чоловіка та сина, вишиває.

Розвиваючи справу матері, Ольга також підготувала до видання збірку вишиваних узорів. Леся Українка всіляко її в цьому підтримувала й пропонувала свою допомогу з підготовки зразків вишивок: *«Може, в тебе є такі рисунки, з яких я зуміла б вишити, то пришли, я з охотою допоможу тобі, я часто буваю в такому стані, що тільки вишивати й здатна, а більше до нічого, тому й вишиваю чимало (лежачи). Мені навіть цікаво було б отримати нові узори не хрестиком».*

У 1928 році Ольга Косач переїхала до Києва та видала за власний кошт альбом, що складався з 20 зразків вишивок:

Знаково, що у своїх листуваннях Ольга Кривинюк-Косач писала: *«Доки існуватиме українська пісня і вишивка – Україна не загине»*.

Пізніше за зразком із альбому Ольги вишила сорочку її сестра Ізидора Косач-Борисова у техніках вирізування, пряма гладь, ретязь. Ця сорочка зберігається в музеї видатних діячів української культури [3]:

Наприкінці XIX ст. розпочався процес заміни давнього селянського жіночого поясного одягу – плахт та запасок домотканої роботи на зручніші в експлуатації та більш престижні спідниці. Від забуття його врятували українські дослідники народного побуту та небайдужа інтелігенція, завдяки яким розпочався аматорський рух із вивчення та збирання українських етнографічних предметів. Зокрема, в плахті була сфотографована сестра Лесі України – Ізидора Косач, поруч чоловік – Юрій Борисов (Київ, 1912 р.).

Про важливе значення знімків в українському вбранні для родини Косачів можна зробити висновок на основі географії тих місць, де вони були зроблені, адже для кожної фотосесії доводилося спеціально брати в дорогу всі компоненти народного вбрання, які були досить важкими й займали чимало місця у багажі. Крім того, в родині Косачів та серед їхнього оточення українське жіноче вбрання вдягали час від часу як символічно-знаковий одяг під час проведення приватних тематичних українських вечорів та на релігійні свята під час їхнього відзначення у домашньому колі [2].

Досить екзотично виглядає Леся Українка в національному костюмі на фоні Кримських гір (1897 рік). Із цього фото можна припустити, що народне вбрання в сім'ї Косачів високо цінувалося, його брали із собою навіть в далеку дорогу.

У червні 1891 року Леся Українка разом з мамою та молодшою сестрою Ольгою їхала на лікування до Євпаторії. Від Києва до Катеринослава добирались пароплавом і, за спогадами Ольги, «спинилися в Каневі, щоб відвідати Шевченкову могилу» і залишити там вишитий Лесею рушник.

Про цей візит в архіві музею Тараса Шевченка зберігаються спогади охоронця поетової могили – Івана Ядловського: «Я тоді не знав, що та жінка, така худенька, слабенька, відома письменниця Леся Українка. Вона привезла з собою нею вишитий рушник. З нею були люди. Якийсь чоловік хотів повісити цей рушник на портрет Шевченка, але вона сказала, що сама хоче повісити: “Я – сама, я – сама...”».

Перекази про Лесин рушник живуть на Тарасовій горі й до сьогодні. Вісімнадцятирічна поетеса вишивала його разом з Маргаритою – донькою відомого бібліографа, фольклориста,

лексикографа, перекладача Михайла Комарова (Уманця).

У 30-ті роки минулого століття «Тарасову світлицю» знесли. Рушники, ікони, портрети – весь скарб було розпорошено. Зник і рушник Лесі Українки. Однак у 90-ті роки ентузіасти відродили поетову світлицю. Знайшли і Лесин рушник. Науковцям довелося довго, дуже довго його розшукувати. На допомогу прийшли шанувальники Тараса Шевченка й Лесі Українки з різних куточків України.

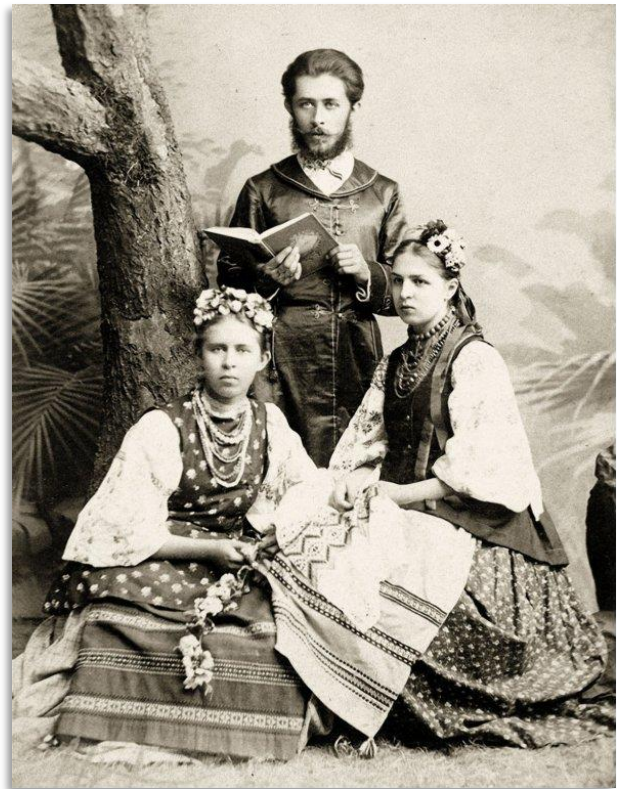

Знайдений Лесин рушник не повернувся до Тарасової світлиці. Він знаходиться у фондах музею Т. Г. Шевченка у Києві. А у світлиці – його копія, зроблена канівськими майстринями.

Донині невідомо, чи зберігся другий рушник Лесі та Маргарити, бо у спогадах мовиться про рушники, які вони вишивали разом.

На Лесиному рушникові – українські традиційні геометричні орнаменти, з прадавньою символікою добробуту, а між ними: на одному кінці – Шевченкове *«Думи мої, думи мої! Лихо мені з вами!»*, на другому – *«Любіться, брати мої. Україну любіть»*, – близькі за змістом до Шевченкових – *«Обійміться, брати мої!»*, *«Свою Україну любіть!»*.

Збереглося й фото на якому вишивальниці тримають на колінах цей рушник, а поруч із ними стоїть Михайло Косач.

До наших днів збереглися також рукави сорочки Лесі Українки, оздоблені гарним українським орнаментом. У цій сорочці 17-річна поетеса сфотографована. І можна сміливо стверджувати, що її вона виготовила власноруч, можливо, лише за незначним кураторством старших жінок із родини.

Будучи на лікуванні в Ялті, Леся Українка мешкала на віллі «Іфігенія», яка належала родині лікаря Мартирова Дерижанова та його дружині Катерині. У той час Леся зверталася до мами в листі з проханням, щоб та надіслала *«срібні подільські вишиванки (самим сріблом шитих, без шовку і золота) на одну мужеську сорочку, бо п. Дерижанов побачив якось мою блузку з срібною вставкою і прийшов від неї в нестям великий, все повторював: «Ото якби мені таку сорочку на літо!»*. Мені ще тоді прийшла ідея, що слід би подарувати йому таку сорочку, тепер же воно й зовсім годиться, – буде дарунком пацієнтки».

Менше ніж за тиждень, після отримання маминої передачі, Леся з сестрами Ольгою та Оксаною (в заміжжі – Шимановською) її пошили: *«Сорочка, видимо, сподобалась п. Дерижанову, – ми її тут сполученими силами пошили без машини, бо у Катюші машини нема».*

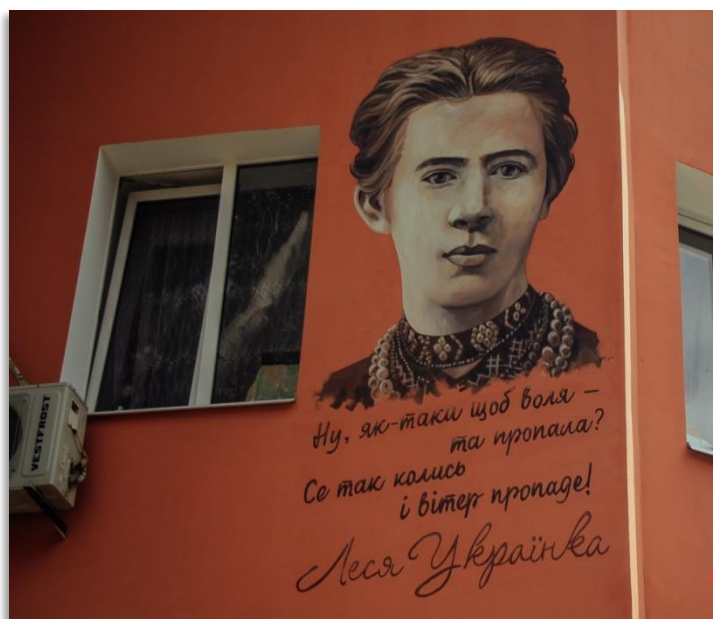

Леся Українка і донині ніби відроджується у вишиванні. Так, приміром, унікальну рукотворну книгу «Лісова пісня» із 68 560 вишитих літер на 48 полотняних сторінках на Рівненщині у 2021 році презентувала член Національної спілки письменників України, авторка дитячих книг, майстер народної творчості Олена Медведєва. Вона вишила повний текст драми-феєрії «Лісова пісня» на сторінках, розміром 60x42 см. Це її подарунок до 150-річчя з дня народження великої поетеси.

У процесі вишивання майстриня відвідувала музей у Колодяжному, їй дозволили вишити декілька рядків книги голкою Лесі Українки, яка збереглася й донині. Олена Медведєва згадує, що це було для неї як справжнє Боже провидіння, епохальна подія в її житті.

Щодо відродження Лесі Українки у сучасній вишиванці, варто й згадати проєкт «Вишивка в одязі видатних українців», започаткований Тетяною Зез, переселенкою з Донецька. За збереженими у музеях зразками одягу української інтелігенції минулих століть Тетяна відтворює копії вишиванок видатних українців, з-поміж яких і Леся Українка. Одну із сорочок Лесі Українки відтворювали лише за фрагментами рукавів. Тетяна Зез переконана, що збірка орнаментів Олени Пчілки *«має бути настільною книгою кожної вишивальниці. Там стільки орнаментів, що можна вишивати все життя!».*

Леся Українка сьогодні досить часто втілюється й у мистецтві графіті та муралу та, що цікаво в контексті нашого дослідження, зазвичай зображується саме у вишиванці або ж з елементами національного вбрання. Так, приміром, на стінах будинку у місті Дніпро.

Або ж мурал у центрі Луцька. Леся Українка зображена у сорочці, рукави якої збереглися й до наших днів.

Крім того, Леся Українка єдина представниця жіночої статі, яку вшанували зображенням на українських грошових знаках, де взято за основу її фото в одязі з українськими вишиваними елементами.

Отже, вишивка – це той вид мистецтва, який об'єднував у минулі часи жіноцтво всіх верств населення. Українська вишивальна традиція має свою багатющу історію, яку всіляко намагались зберегти та передати

нащадкам жіноцтво родини Косачів. Їхня роль у відтворенні вишиваного коду нашої нації – безцінна. Завдяки збірникам вишиваних узорів вдалося зберегти унікальні зразки цікавих технік. Однак найважливіше – національна позиція, яку всупереч всьому берегло жіноцтво відомої родини. Без сумніву, нам є ким пишатися!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Моду на вишиванки і українську мову ввела Олена Пчілка. URL: <https://history.rayon.in.ua/topics/385713-mama-lesi-ukrayinki-vvela-modu-na-vshivanki-i-ukrayinsku-movu> (дата звернення: 28.10.2024).
2. Олійник М. Коли городяни одягли вишиванку? URL: <https://ethnography.org.ua/content/koly-gorodyany-odyagly-vyshyvanku> (дата звернення: 30.10.2024).
3. Олійник М. Вишивані історії Ольги Косач-Кривинюк. 2023. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vshivani-istoriyi-olgi-kosach-kriviniuk/> (дата звернення: 30.10.2024).
4. Нарбут О. Вишивка Лесі Українки. 2020. URL: <https://www.prekrasastudio.com/blog/63-vyshyvka-lesi-ukrainky> (дата звернення: 30.10.2024).
5. Нарбут О. Олена Пчілка, видання «Український народний орнамент» 1876р. 2020. URL: <https://www.prekrasastudio.com/blog/65-olena-pchilka-vydannia-ukrainskyi-narodnyi-ornament-1876r> (дата звернення: 29.10.2024).
6. Агеева В. Як Олена Пчілка ввела моду на вишиванки і українську мову. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-49007856> (дата звернення: 30.10.2024).
7. Косміна О. Українські орнаменти в Парижі 1878. Альбом Олени Пчілки: міфи, вигадки, реальність. URL: <https://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-ukrayinski-ornamenti-v-parizhi-1878-albom-oleni-pchilki-mifi-vigadki-realnist.html> (дата звернення: 29.10.2024).